

Suzanna IVANIČ, *Cosmos and Materiality in Early Modern Prague,*

Oxford 2021, Oxford University Press, 244 s.,
ISBN 978-0-19-289898-2

Otázka utváření konfesí, charakteru osobní zbožnosti ve vztahu ke konfesní příslušnosti, chápání spásy a významu náboženství a konkrétní konfese v životních světech laických věřících, změna konfesní identity obyvatel města či regionu a další s tím související otázky patří již několik desetiletí k významným tématům výzkumu raně novověkých dějin. Tradičním zdrojem poznání raně novověkých konfesních kultur v jejich nejrozmanitějších aspektech bývají písemné prameny, počínaje teologickou literaturou, knihami určenými pro zbožnou praxi laiků a jejich poučení i povznesení, které umožňují sledovat ideální a církví utvářené náboženské představy a požadované způsoby zbožného chování, a konče prameny osobní povahy, v nichž badatelé hledají stopy a důkazy vnitřních světů historických aktérů právě s ohledem na význam víry. Výpovědi textů významně obohacují výzkumy uměleckých děl, která jsou interpretována jako živé objekty devocionálně-magické a sociální interakce i praxe v souvislosti s náboženskou disciplinací, indoktrinací a recepcí ze strany věřících.

Monografie Suzanny Ivanič, absolventky Univerzity v Cambridge, v současné době působící na Univerzitě v Kentu (Canterbury), se opírá o výzkum pozůstalostních inventářů pražských měšťanů ze 17. století a dochovaných předmětů rozličného charakteru z pražských domácností, uložených především v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze a Muzeu hlavního města Prahy. Materiální svět „zaevidovaný“ v inventárních soupisech chápe jako okno do vnitřního žitého náboženství majitelů předmětů, jako okno do jejich kosmu. Hmotný svět vypovídá podle autorky o tom, jak lidé „uskutečňovali“ náboženství, o jejich světonázoru, kultuře a mentalitě v tak jemných nuancích, v nichž nebyla s to se vepsat do dochovaných textových pramenů.

Suzanna Ivanič volbou období a místa do určité míry navazuje na Howarda Louthana a jeho práci o „obracení Čech na víru“, na jehož podněty a závěry se také často odvolává. Louthan sledoval především

to, pomocí jakých prostředků, zvláště literárních a vizuálních médií, se obyvatelé Čech stávali v průběhu několika desetiletí katolickými věřícími, jak se spisovatelé, kněží, umělci a intelektuálové snažili pěstovat novou konfesní identitu a jak se to mohlo projevit ve vnějších náboženských praktikách věřících. Suzanna Ivanič posunuje téma směrem ke konkrétním věřícím, zvláště pražským řemeslníkům a obchodníkům a jejich manželkám, a pátrá v jejich materiálním světě, tedy v tom, čím se obklopili, co shromáždili, co používali ve svém každodenním životě, čím jedli, z čeho pili, co jim viselo na stěnách a co měli v truhlách a u postelí, po stopách „každodenní víry“ a žitého, praktikovaného náboženství. Otázka ohledně osvojování katolických forem zbožnosti v laickém domácím prostředí mimo dohled církve je jen jednou z rovin výkladu, která vstupuje do vyprávění až v posledních kapitolách, v nichž se zabývá stopami přerodu směrem ke katolictví v poslední třetině 17. století. Naopak, opakovaně problematizuje pokusy vyložit konkrétní předměty ve vztahu ke konfesi a vykládá je, zejména pro první část sledovaného období, jako součást sdíleného kosmu, který podle ní čerpal z ústředních principů křesťanství.

Analýza se opírá o 151 inventářů pražských měšťanů a měšťanek z let 1600–1700 různých vyznání. V několika případech, kdy se autorka věnuje detailněji konkrétním inventářům do hloubky, případně jednotlivým předmětům, seznamuje s životními okolnostmi majitelů sepsaného majetku. Pomineme-li původem švýcarského hodináře Kundrata Šteffena, jehož inventáři z roku 1635 je věnována samostatná kapitola a s jehož životem seznamuje podrobně, se to týká ojedinělých případů. Pro ostatní autorka jen obecně uvádí, že jde o širokou škálu žen a mužů od méně zámožných, bydlících v podnájmech, po bohaté majitele měšťanských domů (s. 14). Detailněji nejsou majitelé inventarizovaného majetku představeni ani v příloženém seznamu (s. 209–212), kde jsou seřazeni podle toho, ve kterém z měst pražských bydleli, a charakterizováni rokem sepsání majetku a jménem. Nabízelo by se podpořit analýzu, která se navíc opírá zejména o kvalitativní metody výzkumu, o další údaje, zejména o jejich sociálním statusu (mezi inventáři je například soupis majetku po Zikmundu Myslíkovi z Hyršova z roku 1620, jehož rodina v té době byla již 70 let povýšena do rytířského stavu), o profesi, věku, rodinném stavu (v případě žen může hrát zásadní roli pro jejich majetek to, zda zemřely jako neprovdané ženy, manželky či vdovy) a s kým obývali domácnost, jejíž materialita je zkoumána.

Autorka pracuje jen výjimečně pomocí kvantifikačních metod, soustředí se na pečlivé čtení, popisy jednotlivých předmětů, charakteristiku materiálů, z nichž jsou vyrobeny, jejich výtvarnou výzdobu, aplikaci textů a iniciál, včetně dalších drobných poznámek, v nichž autor inventáře zachytil fungování předmětu v domácnosti a rodině, například přes-generační předávání, darování a dědění. Všímá si způsobu, jak inventář odhaluje seskupování předmětů a jejich umístění v domácnosti, které jí umožňuje vyslovit názory ohledně jejich používání (modlitební kniha na nočním stolku nebo společně zapsané devocionálie a knihy).

Úvodní kapitola představuje Prahu coby „městský kosmos“, v němž koexistují lidé různých sociálních vrstev, včetně – dočasně – i císařského dvora. Vedle sociálního, demografického a obchodního hlediska charakterizuje Prahu také s ohledem na nábožensko-politické dějiny sledovaného období. Zdůrazňuje její multikonfesní charakter na počátku 17. století, který podle ní umožňoval nečekané interakce mezi různými náboženskými skupinami včetně židovského obyvatelstva.

Jádro knihy, založené na vlastním výzkumu, je rozděleno do dvou částí. První část s názvem „Sdílený kosmos“ představuje materiální svět jako prostředek, který svým majitelům a majitelkám umožňoval komunikovat s Bohem a vyjednávat si každodenními všedními činnostmi božskou moc, ochranu a bezpečí. Autorka navrhuje nezkomat odděleně předměty „světské“ a ty, které jsou evidentně spojeny s náboženským chováním a rituálem (modlitební korálky, bible, obrazy svatých), ale společně vše, co tvořilo hmotnou kulturu měšťanského domu tak, jak je komplexně a nekategorizovaně popsána v inventářích. Díky detailním popisům předmětů v inventářích se autorce daří charakterizovat materiální povahu předmětů, to, jak vypadaly, ale také z jakých materiálů byly vyrobeny. Vedle obyčejných surovin, jako kost, dřevo nebo sklo, odhaluje využívání rozmanitých – včetně luxusních a exotických – přírodnin, považovaných za mocné, nadané od Boha-stvořitele uzdravující nebo profylaktickou silou. Autorka popisuje znásobování ochranné moci předmětu, například prstenu, amuletu či modlitebních korálek, prostřednictvím kombinace symbolu čerpajícího z křesťanské víry s přírodní hmotou. Ochranná funkce vyobrazení P. Marie může být znásobena materiálem, do něhož je její medailonek zasazen, kupříkladu drahým kamenem považovaným za léčivý pro určité typy nemocí, a způsobem užívání – nošením, blízkostí těla, kontaktem s kůží, přikládáním, osaháváním, žmoláním v prstech a podobně.

Předměty v domácnosti sleduje dále z hlediska toho, jak byly ukotveny ve vztazích mezi lidmi, jak byly darovány, směňovány a obchodovány a jak vlastnictví předmětů souviselo s podněty k víře a zbožnosti i utváření rodin jako zbožných společenství. Inventáře jednak evidují předměty související s rodinným životem a cyklem, zejména sňatkem, křtem a smrtí. Postupně se věnuje jednotlivým typům předmětů, jako byly knihy, zejména bible, dále šperky ve tvaru srdce, prsteny, přístroje a nádobí sloužící jako svatební dary, křestní lžice, jimiž kmotří obdarovávali dítě přijímané za nového člena komunity, vyšívání textilie, pamětní šperky nebo posmrtné portréty. V mnoha případech dokládá vztah předmětů ke sféře zbožnosti. Sady nádobí věnované při sňatku byly zdobeny křížky, křestní lžice nesla vyobrazení svätce či výjevy ukřižování Krista a Poslední večeře, bible obsahuje věnování novomanžela. Autorka přesvědčivě dokládá, že domácnosti byly plné předmětů, které do nich přišly formou daru, zvláště mezi příbuznými, byly součástí paměti, tvořily vzpomínky a vztahy v rodině a současně podněcovaly víru a zbožnost. Při běžných činnostech, jako bylo stolování, oblékání a podobně, manipulovali pražští měšťané a měšťanky s předměty, které měly amuletické vlastnosti, měly přinášet do rodiny boží ochranu a současně měly připomínat dárci.

Na propletenost devoce, darů a sociálních vztahů navazuje interpretace předmětů v domácnosti coby podnětů aktivujících zbožný život. Ivanič sleduje různé „mluvící“ předměty, které obsahovaly texty a nápisy a představovaly impulzy pro určité chování nebo smýšlení. Mezi předměty, které vnašely do všedního života obyvatele domu křesťanství, byly nejen náboženské obrazy a knihy, jako postily, bible nebo modlitební knihy, ale také předměty denní potřeby. Hesla náboženského obsahu na kachlích, pohárech a přístroích mohla v uživateli vyvolávat určité myšlenky, vstupovat svým sdělením do jejich každodenních aktivit, či je dokonce podněcovat k určitému zbožnému chování. Zpřítomňovaly Boha v domácnosti a byly stručným poselstvím o základních křesťanských pravdách. Roztomilým příkladem může být lžice s dvěma heslovitými nápisy: na jedné straně „jez“ a na straně druhé „nezapomeň na Boha“ (s. 116). Podobně komunikoval se svým uživatelem nůž, jehož rukojeť byla zdobena starozákonním výjevem obětování Izáka. Ten, kdo uchopil nůž, sevřel ve své dlani podle autorky nejen hmotu a náčiní, ale také poselství o důvěře v Boha. Hodiny s vyrytými iniciálami INRI zviditelňovaly čas smrti Ježíše Krista a působily jako memento mori – výzva k pamatování na konečnost lidského pozemského života. Ivanič považuje

podobné příklady za důkazy o každodenní náboženské interakci věřících, která probíhala při rutinních činnostech díky předmětům explicitně artikulujícím vazbu na náboženství. Jsou podle ní unikátní v tom smyslu, že uchovaly výpověď, která se v jiných pramenech nenachází.

Druhá část knihy s názvem „Kosmos a konfese“ se věnuje hmotnému vybavení pražských domácností z hlediska výskytu předmětů s konfesně konotovaným významem. Autorka sleduje na jedné straně schopnost spojit v domácnosti rozdílné víry a praktiky, na straně druhé eviduje stopy postupného přechodu ke katolické zbožnosti v závěru 17. století. Samostatný prostor je věnován již zmíněnému rozsáhlému inventáři po hodináři Kunderatu Šteffenaurovi z roku 1635, který svou detailností umožnil autorce „prohlédnout“ si zařízení jeho krámků, dílny, bytu i skladů a odhalit množství rozličných předmětů s náboženským obsahem, které se hlásily k rozdílným konfesním kulturám. Šteffenauro měl u postele Spangenbergovu luteránskou *Postilu*, v bytě bylo dalších 21 protestantských knih, 60 hodin s typicky katolickou, například mariánskou ikonografií, devocionálie, jako byly *Agnus Dei*, či mince se sv. Norbertem, která upomínala převoz jeho ostatků z Magdeburku do Prahy roku 1627, a podobně. Směsici katolických předmětů a luteránských knih doplňovaly talismany, prsteny s kameny, srdci a mincemi (pražskými groši) na nošení na krku, které měly ochranný charakter a v inventářích se vyskytovaly často v sousedství s devocionáliemi. Suzanna Ivanič předkládá různé hypotézy, jak se předměty mohly do hodinářova vlastnictví dostat (dědictví, katolická klientela, konverze, manželství), jejich výskyt na jednom místě považuje za výpověď o individuálním kosmu jejich majitele, který byl podle ní založen na fragmentaci vybraných prvků konfesí a jejich následného sestavení do jakéhosi „univerzálního křesťanství“. Předměty umožňovaly Kunderatovi setkávat se během celého dne s Bohem a byly příležitostí, jak se mohl zapojit do duchovního světa obecné křesťanské morálky.

Inventáře podle autorky obsahují předměty, které se zdají protichůdné a jež nazývá „smíšeným majetkem“. Místo konfesijní interpretace, která by potvrdzovala jejich antagonismus, je považuje za rovnocenné možnosti, jak se lidé jejich používáním kontaktovali flexibilně s božstvím. Výjimku v její interpretaci představují modlitební korálky, jež sleduje v průběhu celé knihy a jimž přisuzuje konfesní charakter, když na základě způsobu jejich výskytu a pojmenování v inventářích usuzuje na prosazování katolictví v domácnostech Pražanů od sedmdesátých let 17. století. Ve starších inventářích jsou modlitební korálky nazývány

paterny, páternostery nebo páteře a odkazují na *Otčenáš* jako základní společnou modlitbu všech konfesí. V polovině 17. století podle ní z inventářů na třicet let zcela mizí a teprve v roce 1670 se poprvé objevují pod názvem růženc, který odkazuje na typicky mariánskou pobožnost obnovenou v katolickém prostředí před sto lety po bitvě u Lepanta.

Od sedmdesátých let 17. století podle Ivanič začínají v inventářích převažovat katolické předměty, svědčící o pomalém osvojování katolické zbožné praxe a zdomácnování „protireformace“, která se stala díky předmětům používaným doma něčím všedním (s. 173–174). Je otázkou, zda v tomto kontextu je termín protireformace nejhodnější a zda skutečně docházelo k „domestikaci protireformace“, anebo zdomácnění potridentských katolických forem zbožnosti. Problematická je rovněž jinde neobvyklá kvantifikace výskytu výhradně katolických předmětů v 55 % procentech inventářů z let 1670–1700 (s. 172), když není zřejmé, na jak velkém vzorku s ohledem na celkový počet dochovaných inventářů v jednotlivých pražských městech je výzkum založen. Byť z těchto důvodů nejsou předloženy důkazy nejsilnější, se závěry lze souhlasit s ohledem na to, že korelují s odborníky akceptovanou představou o tom, že právě poslední třetina 17. století je obdobím počátků nové náboženské kultury.

Knihy Suzanny Ivanič konfrontuje představu o koexistujících, soupeřících a vítězících konfesních kulturách tak, jak jejich obraz vyvstává z celé řady zvláště písemných, ale i ikonografických pramenů, a opřena o antropologické přístupy ukazuje, že „žité“ náboženství nelze rekonstruovat jen na základě slov a obrazů, ale je třeba zohlednit i materiální každodennost. Výsledkem je fascinující návštěva domácností měšťanů a měšťanek 17. století, jež odhaluje náboženské praktiky založené na spojování konfesně protichůdných předmětů a rozličných surovin, které umožňovaly různé způsoby zbožnosti, čerpaly ze společných principů křesťanství a ze sdílené představy o božské podstatě hmotné přírody. Věřící podle autorky využívali vše, co bylo nadáno božstvím, aby si v ohrožujícím světě zajistili a vyjednali ochranu a přístup k božství.

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ

Univerzita Palackého Olomouc, Filozofická fakulta

DOI: 10.14712/24645370.3062